

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه قم

دانشکده: الهیات و معارف اسلامی

پایان نامه ی دوره ی کارشناسی ارشد: اخلاق اسلامی

عنوان:

پوچ گرایی و نقد آن از منظر اخلاق اسلامی

استاد راهنما:

دکتر نفیسه ساطع

نگارنده:

سیده معصومه شاهرخی

پاییز ۱۳۹۲

تقديم به:

مادر صبور و همسر مهربانم

تشر و قدردانی

حمد و سپاس خدای را که توفیق کسب دانش و معرفت را به ما عطا فرمود. در اینجا بر خود لازم می دانم از تمامی اساتید بزرگوار، به ویژه اساتید دوره ی کارشناسی ارشد که در طول سالیان گذشته مرا در تحصیل علم و معرفت و فضائل اخلاقی یاری نموده اند تقدیر و تشر نمایم.

از استاد گرامی و بزرگوار سرکار خانم دکتر ساطع که راهنمایی اینجانب را در انجام تحقیق، پژوهش و نگارش این پایان نامه تقبل نموده اند نهایت تشر و سپاسگزاری را دارم.

چکیده

منظور از پوچ گرایی، نوعی فکر و اندیشه است که هر نوع شناخت و یا ارزش را انکار می نماید. طرفداران این نوع نگرش، به دو گروه عمده تقسیم می شوند. گروهی که با عنوان پوچ گرایان فلسفی شناخته می شوند، کسب شناخت و معرفت از جهان را ناممکن می دانند و بر این باورند که هر نوع عقیده و ایمان نسبت به مسائل مربوط به هستی، پوچ می باشد. گروه دیگر که پوچ گرایان اخلاقی نامیده می شوند، زندگی را ناچیز و بی مقدار می دانند. آن ها در صدد ارزش زدایی از تمام امور و مسائل مربوط به زندگی اند. این افراد تمامی مقررات و سنت ها را به دیده تحقیر می نگرند و به این دلیل به پوچ گرایی یا واهی انگاری معروف شده اند. در این نوشتار، ابتدا به بررسی نظریه ی پوچ گرایی و معرفی نمایندگان این مکتب از جمله: نیچه، داستایفسکی و کافکا پرداخته می شود، و سپس با توجه به اهمیت این موضوع در دوران جدید که باعث در گیر شدن بسیاری از افراد به این مسئله شده است، بر اساس اصول و مبانی اسلام مثل: اصل غایت مندی، اصل جاودانگی و اصل حیات طیبه، ناکارآمدی این نظریه بیان شده و به ارائه ی دیدگاه جامع و غالب دین مبین اسلام در این حیطه پرداخته شده است. بر اساس تفسیر قرآن کریم از هستی و حیات انسان، این جهان فاقد ارزش و معنا نیست و تک تک موجودات این جهان، و به ویژه انسان با حرکت آگاهانه و اختیاری خود، رو به سوی هدف معینی دارند.

کلمات کلیدی: پوچ گرایی فلسفی، پوچ گرایی اخلاقی، هدف، معنای زندگی، حیات طیبه

فهرست مطالب

مقدمه	۱
۱. طرح تفصیلی پایان نامه	۳
۱-۱. تعریف مسئله و بیان سؤال های اصلی تحقیق	۳
۱-۲. پیشینه و سابقه ی تحقیق	۴
۱-۳. فرضیه ها	۵
۱-۴. ضرورت انجام تحقیق	۵
۱-۵. هدف ها و کاربرد های مورد انتظار از انجام تحقیق	۵
۱-۶. جنبه ی جدید بودن و نوآوری طرح	۶
۲. تاریخچه	۶
فصل اول: سیر تحول پوچ گرای	۸
۱. معناشناسی	۹
۲. پوچ گرای در دوره های مختلف تاریخی	۱۰
۱-۲. نیست انگاری یونانی - رومی باستان	۱۱
۲-۲. نیست انگاری قرون وسطایی	۱۳
۳-۲. نیست انگاری مدرن	۱۵
۱-۳-۲. نیهیلیسم رنسانسی	۱۷
۲-۳-۲. نیست انگاری عصر روشنگری	۱۸
۳-۳-۲. نیست انگاری پسا مدرن	۱۹
نتیجه گیری فصل اول	۲۱
فصل دوم: پوچ گرای و نمایندگان بزرگ آن	۲۲

۲۳ ۱. تقسیم بندی پوچ گرایى
۲۴ ۱-۱. نیهیلیسم معرفت شناختى
۲۴ ۲-۱. نیهیلیسم سیاسى
۲۵ ۳-۱. نیهیلیسم فرا اخلاقى
۲۵ ۴-۱. نیهیلیسم وجودى
۲۵ ۵-۱. نیهیلیسم معطوف به حقیقت
۲۶ ۲. پوچ گرایى اخلاقى
۲۸ ۳. پوچ گرایى فلسفى
۳۲ ۴. نمایندگان پوچ گرایى مدرن
۳۴ ۴-۱. نیچه
۳۷ ۴-۲. داستایفسكى
۴۲ ۴-۳. فرانتس كافكا
۴۶ ۴-۴. آلبر کامو
۵۱ نتیجه گیرى فصل دوم
۵۲ فصل سوم: علل و مبانى پوچ گرایى
۵۳ بخش اول: علل پوچ گرایى
۵۳ ۱. عوامل اعتقادى
۵۶ ۱-۱. معمای آفرینش
۵۷ ۲-۱. راز مرگ
۵۸ ۳-۱. فقر آرمان
۵۹ ۴-۱. ماده گرایى
۶۱ ۲. عوامل اجتماعى
۶۵ ۲-۱. واژگونى ارزشها
۶۶ ۲-۲. شرایط نابسامان محیط اجتماعى

۶۹عوامل روانی
۷۳۱-۳. نارسایی‌های تربیتی
۷۴۲-۳. شکست در هدف‌گیری‌ها
۷۵۳-۳. عقده حقارت
۷۶۴-۳. ناسازگاری با محیط
۷۷۵-۳. خود ناپذیری
۷۸۶-۳. شک روانی
۷۹بخش دوم: مبانی پوچ‌گرایی
۷۹۱. مدرنیته
۸۱۱-۱. معناشناسی
۸۳۲-۱. ویژگی‌های عصر مدرن
۸۷۲. اومانیزم
۸۸۱-۲. معناشناسی
۸۸۲-۲. زمینه‌های پیدایش و ظهور اومانیزم
۹۱۳-۲. ویژگی‌های اومانیزم
۹۳۴-۲. تأثیرپذیری فلاسفه بزرگ مدرن از تفکر اومانیزمی
۹۳۱-۴-۲. دکارت
۹۴۲-۴-۲. اسپینوزا
۹۴۳-۴-۲. کانت
۹۵۳. نسبی‌گرایی
۹۵۱-۳. معنا شناسی
۹۵۲-۳. ویژگی‌های نسبی‌گرایی
۹۹نتیجه‌گیری فصل سوم
۱۰۱فصل چهارم: بررسی و نقد پوچ‌گرایی فلسفی از دیدگاه اخلاق اسلامی

۱. تعریف و ویژگی های هدف ۱۰۴
۲. هدف مندی جهان ۱۰۶
۳. هدف مندی آفرینش از دیدگاه اخلاقی ۱۰۷
- ۳-۱. طرفداران فلسفه خوش بینی ۱۰۸
- ۳-۲. طرفداران فلسفه بدبینی ۱۰۹
- ۳-۴. گروه سوم ۱۱۰
۴. هدف مندی آفرینش از دیدگاه الهیون و مادی گرایان ۱۱۱
- ۴-۱. نظام فکری الهیون ۱۱۱
- ۴-۲. نظام فکری ماتریالیست ها ۱۱۲
۵. هدف مندی آفرینش از دیدگاه فیلسوفان معتزله و شیعه ۱۱۶
- ۵-۱. دیدگاه فیلسوفان معتزلی ۱۱۷
- ۵-۲. دیدگاه فیلسوفان شیعی ۱۱۸
۶. هدف داری آفرینش از دیدگاه قرآن ۱۲۰
- نتیجه گیری فصل چهارم ۱۲۵
- فصل پنجم: بررسی و نقد پوچ گرایی اخلاقی از دیدگاه اخلاق اسلامی ۱۲۷
۱. ماهیت زندگی ۱۳۰
۲. ابعاد زندگی و اهمیت آن ۱۳۱
۳. دیدگاه های کلی درباره معنای زندگی ۱۳۴
- ۳-۱. نظریه های فراطبیعت باوری ۱۳۴
- ۳-۱-۱. نظریه های خدا محور ۱۳۵
- ۳-۱-۲. نظریه های روح محور ۱۳۶
- ۳-۲. نظریه های طبیعت گرایی ۱۳۷
- ۳-۲-۱. نظریه های شخص گرایی ۱۳۸
- ۳-۲-۲. نظریه های عین گرایی ۱۴۰

۴. سیر تاریخی مسأله معنا داری زندگی بر اساس هدف مندی حیات ۱۴۲
- ۴-۱. هدف و معنای زندگی در ادیان باستان..... ۱۴۳
- ۴-۱-۱. بودا..... ۱۴۳
- ۴-۱-۲. مانوی..... ۱۴۴
- ۴-۲. هدف و معنای زندگی در یونان باستان..... ۱۴۵
- ۴-۲-۱. هراکلیتوس..... ۱۴۵
- ۴-۲-۲. پرودیکوس..... ۱۴۵
- ۴-۲-۳. سقراط..... ۱۴۵
- ۴-۲-۴. ارسطو..... ۱۴۷
- ۴-۲-۵. اپیکوریان..... ۱۴۹
- ۴-۳. هدف و معنای زندگی در قرون وسطی..... ۱۵۱
- ۴-۳-۱. آگوستین قدیس..... ۱۵۱
- ۴-۳-۲. توماس آکوئیناس..... ۱۵۲
- ۴-۴. هدف و معنای زندگی در دوران مدرن..... ۱۵۳
- ۴-۴-۱. نیچه..... ۱۵۳
- ۴-۴-۲. دیدگاه اگزیستانسیالیست..... ۱۵۵
- ۴-۵. هدف و معنای زندگی از نظر اخلاق اسلامی..... ۱۵۶
- ۴-۵-۱. کندی..... ۱۵۶
- ۴-۵-۲. فارابی..... ۱۵۷
- ۴-۵-۳. ابن مسکویه..... ۱۵۹
- ۴-۵-۴. ابن سینا..... ۱۶۰
- ۴-۵-۵. غزالی..... ۱۶۲
- ۴-۵-۶. علامه طباطبایی..... ۱۶۳

نتیجه گیری فصل پنجم.....	۱۶۹
فصل ششم: ابطال پوچ گرایی بر اساس ارزش و معنای حیات از دیدگاه قرآن.....	۱۷۰
۱. جلوه‌ی پوچ حیات	۱۷۱
۱-۱. لعب	۱۷۴
۲-۱. لهو	۱۷۵
۳-۱. زینت	۱۷۵
۴-۱. تفاخر	۱۷۶
۵-۱. تکاثر	۱۷۷
۲. جلوه‌ی حقیقی حیات	۱۸۰
۳. حیات طیبه در قرآن	۱۸۲
۴. ویژگی‌های حیات طیبه	۱۸۳
۱-۴. زندگی متکی به خدا	۱۸۳
۲-۴. زندگی هدف دار	۱۸۴
۳-۴. زندگی رهبری شده	۱۸۵
۴-۴. زندگی خلاق و آگاهانه	۱۸۶
۵-۴. زندگی آزادانه	۱۸۷
۶-۴. زندگی مادی و معنوی توأمان	۱۸۷
۷-۴. زندگی با دیگران نه در دیگران	۱۸۸
۸-۴. زندگی پویا و متحرک	۱۹۰
نتیجه گیری فصل ششم.....	۱۹۳
نتیجه گیری نهایی	۱۹۵
فهرست منابع.....	۱۹۷

مقدمه

با ظهور رنسانس و دوران مدرن، عالم جدیدی پدید آمد که در آن انسان به جای خداوند، محور و مرکز همه هستی و ارزش‌ها قرار گرفت. در این عصر، مکتب‌ها و گرایش‌های فلسفی یکی پس از دیگری پا به عرصه گذاشته و با بیان عقاید خود، بشریت را به سوی خویش دعوت کرده‌اند. اما، با آشکار شدن ضعف و تناقض هر مکتب، مکتب جدیدی پا به عرصه گذاشته و نا کارآمدی هر کدام با آمدن دیگری بیشتر آشکار شده است. اکنون پس از گذشت چند قرن از رنسانس، پوچ‌گرایی (نفی همه ارزش‌ها) به عنوان یکی از مکاتب چیره بر دنیای مدرن به وجود آمده که حاصلی جز تحقیر ساختن انسان در پی ندارد.

نداشتن فلسفه اساسی در زندگی، فقدان ایده‌آل و آرمان معنوی، سوء تربیت، ناکامی و شکست در خواسته‌ها، تعارضات داخلی و ناتوانی در حل آن‌ها و بحران هویت، از جمله مهم‌ترین عواملی اند که باعث بروز پوچ‌گرایی می‌شوند. هم‌چنین باعث می‌شود که پوچ‌گرایی به عنوان ویژگی اصلی دوران مدرن مطرح شود.

با توجه به اهمیت این موضوع در دوران جدید، انجام تحقیق مستقلی که به نحو جامع این مباحث را نقد و بررسی کند ضرورت جدی دارد. پژوهش درباره پوچ‌گرایی و تبیین علل آن، نیز راه‌های مبارزه با این پدیده، نیاز به مباحث تاریخی و فلسفی دارد.

این نوشتار ضمن شش فصل، به بررسی این موضوع می‌پردازد. ابتدا مباحث مقدماتی در این رابطه مثل: تعریف موضوع، تاریخچه، معنا شناسی و سیر به وجود آمدن پوچ‌گرایی مطرح می‌شود.

در طی فصول مدون شده، ابتدا به بررسی علل و مبانی پوچ گرایی و نو آوری این پژوهش؛ یعنی تقسیم بندی پوچ گرایی به دو نوع پوچ گرایی اخلاقی و پوچ گرایی فلسفی و معرفی نمایندگان این تفکر پرداخته می شود.

سپس در ضمن دو فصل بعد، به نقد و بررسی دو نوع پوچ گرایی اخلاقی و پوچ گرایی فلسفی بر اساس مبانی اسلامی، و ارائه ی دیدگاه های متفکران در باره ی شناخت جهان هستی و ارزش و معنای زندگی، پرداخته می شود.

در نهایت، فصل آخر این نوشتار به ابطال پوچ گرایی بر اساس ارزش و معنای حیات از دیدگاه قرآن می پردازد. و زندگی در سایه ی حیات طیبه را زندگی جاویدان و معنا دار می داند.

۱. طرح تفصیلی پایان نامه

۱-۱. تعریف مسئله و بیان سؤال های اصلی تحقیق

در جریان انسان گرایی رواج یافته در اروپای قرن ۱۸ و ۱۹، اعتقاد به وجود هرگونه مرجع متعالی ماورای طبیعی، رنگ باخت و تعالیم آسمانی انکار شد و انسان، بنیان گذار و ارزش گذار اصول و اخلاق شمرده شد و پس از گذشت اندک زمانی چون نتوانست با تکیه بر عقل و دانش خود پاسخ بسیاری از مسایل (به ویژه مساله حیات) را پیدا کند، به تدریج زمینه ی شکاکیت و نسبی گرایی در معرفت فراهم شد.

انسان گرایی، نسبی گرایی در معرفت و انکار وجود ماوراءالطبیعه و ارزش های عینی و واقعی عالم طبیعت، نتیجه ای جز پوچ گرایی دربرنداشت.

در نظر فرد پوچ گرا، ارزش ها سقوط می کنند و عظمت ها و پستی ها بی معنا شده، هرگونه ارزش مطلق و ثابتی انکار می گردد. اساسی ترین ویژگی پوچ گرایی، دگرگون شدن احساس زندگی طبیعی است. فرد پوچ گرا در پاسخ معنی زندگی و هدف آن (و جایگاه خود در زندگی) دچار تردید می شود، زندگی دیگر موجبات رضایت وی را فراهم نمی کند و آرامش ذهنی فردی یا حتی اجتماعی او از دست رفته و مسیرش را گم می کند.

بی معنایی زندگی انسان امروز، معلول زوال اندیشه دینی است، ذات بینش دینی، ایمان به این است که در جهان طرح وهدفی وجود دارد، جهان یک نظام اخلاقی است و دارای هدف و برنامه خاصی است.

زندگی انسان دارای هدف و غایت است و انسان بی هدف خلق نشده است؛ زندگی انسان معنا دار است و حرکت و سلوک آن بر اساس اهداف و آرمان های فرد می باشد و شاید بتوان گفت که هدف دار بودن زندگی انسان، معنا دار بودن آن است.

سوال های اصلی که این پژوهش در صدد پاسخ گویی به آن است عبارتند از:

۱. پوچ گرایی چیست؟

۲. مبانی و لوازم مکتب پوچ گرایی چیست؟

۳. نظر اسلام در باره ی آفرینش و نقد پوچ گرایی در متون اخلاق اسلامی چگونه است؟

۲-۱. سابقه و پیشینه ی تحقیق

منابع زیادی به بررسی مکتب پوچ گرایی پرداخته اند چه در غرب که این مکتب از آن جا برآمده است مثل: (۱) والتر، تی، استیس، دربی معنایی معنا هست، ترجمه ی اعظم پویا

(۲) سوزان ولف، معنای زندگی ترجمه ی محمد عبدالهی (۳) لوک فری، انسان و خدا یا معنای زندگی، ترجمه ی عرفان ثابتی و چه در میان مسلمانان که به بررسی معنای زندگی پرداخته اند مثل:

(۱) کیمیای سعادت، امام محمد غزالی

(۲) معراج السعاده، ملا احمد نراقی

(۳) اشارات و تنبیهات، ابن سینا

اما منبع مستقلی که به این نحوه این مباحث بپردازد وجود ندارد.

۱-۳. فرضیه ها

فرضیه های مطرح شده در این نوشتار به این قرار است: پوچ گرایی یک مکتب فلسفی-اخلاقی است که در مجموع به نفی حقیقت و ارزش های مطلق عینی و ثابت می پردازد. انسان گرایی، نسبی گرایی معرفتی، نفی عوالم ماوراءالطبیعت و انکار دین و ارزش های الهی از جمله علل و مبانی این مکتب می باشد که موجب بی هدفی و بی معنایی زندگی برای انسان شده و لوازم روانی و اجتماعی فراوانی در پی دارد. از دیدگاه اسلام پوچ گرایی امر باطلی است و حقیقت مطلق و ارزش های عینی مطلق وجود دارد.

۱-۴. ضرورت انجام تحقیق

ضرورت انجام این تحقیق از آن جهت است که پوچ گرایی از نتایج و مکاتب برآمده از مدرنیته است که آثار زیان بار اجتماعی و فردی فراوانی دارد. با توجه به گسترش این تفکرات، بررسی جدی نظری و یافتن راهکارهای عملی مواجهه با آن امر ضروری و اجتناب ناپذیر است

۱-۵. هدف ها و کاربردهای مورد انتظار از انجام تحقیق

اهدافی که این پژوهش دنبال می کند عبارت است از:

شناسایی مکتب پوچ گرایی و ارائه ی نقدهای آن از اهداف نظری این تحقیق است. تلاش برای خروج از معضل پوچ گرایی و ابتلا نشدن به آن و یافتن راهکارهایی جهت مبارزه با پوچ گرایی و لوازم آن در عمل از اهداف عملی مهم این تحقیق است.

۱-۶. جنبه‌ی جدید بودن و نوآوری طرح

نقد پوچ‌گرایی بر اساس اخلاق اسلامی، نگاه تاریخی و تحول رویکرد پوچ‌گرایی، تمایز پوچ‌گرایی به دو گونه‌ی پوچ‌گرایی اخلاقی و پوچ‌گرایی فلسفی، و تقسیم پوچ‌گرایی از دو نگرش وجود‌شناختی و هستی‌شناختی و راه حل مبارزه با آن دو به صورت متمایز، از جنبه‌های نوآوری این تحقیق است.

۲. تاریخچه

درباره‌ی تاریخچه استفاده از لغت نیهیلیسم باید گفت که این کلمه توسط صاحبان کلیسا در زمان انتقاد و حمله به شک‌گرایی کلاسیک و مکتب بکیسون استفاده می‌شد، اما برای اولین بار این کلمه در فلسفه مدرن به عنوان یک لغت فلسفی، در نامه فردریش هاینریش یاکوبی^۱ (۱۷۴۳-۱۸۱۹) به فیشته^۲ (۱۷۶۲-۱۸۱۴) نگاشته و ثبت شد. یاکوبی که منتقد کانت و یک ایده‌آلیسم پساکانتی است، بیان کرد که از نیهیلیسم نگران و دل‌سوخته است.^۳

هم‌چنین در تاریخ تفکر یونان باستان با اصالت دادن به طبیعت نزد امثال طالس و دموکرتیوس و یا با اصالت دادن به ایده نزد افلاطون و مفهوم صورت نزد ارسطو، موضوع اصلی تفکر که همانا پرسش از حقیقت وجود و تدبیر در مراتب ذات و مراتب تجلی و احکام و شئونات اسماء الهی است به فراموشی سپرده شد و به جای آن «موجود» یعنی همان ایده‌ها یا انرژی یا صورت در معنای ارسطویی آن اصالت یافت.

^۱ Friedrich Heinrich Jacobi

^۲ Johann Gottlieb Fichte

^۳ داریوش شایگان، آسیا در برابر غرب، (۱۳۷۸، نشر امیر کبیر، ص ۱۵)

بدین سان، سخن گفتن از حضرت حق و تجلیات و اسماء و صفات و شئون و مراتب تجلی و احکام مربوط به هر مرتبه‌ی وجودی از یاد می‌رود و توجه به موجود یعنی ظاهرینی جای آن را می‌گیرد و این آغاز متافیزیک غربی است. بر این اساس، وجود یا حق، " نیست " انگاشته می‌شود و تعینات و ظواهر و جهات که همان موجود است اصالت می‌یابد. در تفکر دینی، اصل و مدار بر پایه حق و تجلیات و اسماء و صفات آن است و تفکر به لحاظ مادی و غایات، ریشه در حق و حقیقت دارد. اما، تفکر نیست انگارانه چون وجود حق را نادیده می‌گیرد، گرفتار کثرت‌بینی و کثرت‌زدگی و شرک می‌شود. غفلت از حق موجب بعد از حقیقت می‌گردد و یأس، پوچی، بی‌معنایی و بحران‌های روحی، معنوی و اخلاقی از پیامدها و نتایج غفلت از حق است.

بنابراین، پوچ‌گرایی، نیست انگاشتن حق و حقیقت و اصالت دادن به موجود به جای وجود است و این امر با اصالت یافتن تفکر منقطع از وحی آغاز می‌شود. در عصر اومانیسم، نیست انگاری صورت نفسانی و مضاعف پیدا می‌کند و از قرن نوزدهم با بروز بحران‌های جدی در تفکر فلسفی غرب، خود را بیشتر آشکار می‌سازد.

فردریش نیچه اولین کسی بود که به طور جدی از بحران نیست انگاری در غرب سخن گفت و در نخستین دهه‌های قرن بیستم، این بحران، علائم و عوارض خود را در حوزه‌های هنر، ادبیات و مناسبات انسانی و به ویژه حاکمیت یافتن توتالیتاریسم¹ مدرن بیشتر و بیشتر نشان داده است.

احیای سوفسطایی‌گری در غرب معاصر، بحران پست مدرنیستی در فلسفه، هنر و ادبیات و گسترش از هم گسیختگی‌های اجتماعی همگی از نتایج نیست انگاری مدرن و رسوخ آن در زوایای جوامع غربی و تهی کردن آن از معنا و هویت است.¹

¹ Totalitarianism:

نظامی سیاسی که در آن حکومت تقریباً تمام جنبه‌های زندگی عمومی و خصوصی افراد را کنترل می‌کند. (قابل دسترس در سایت ویکی پدیا دانشنامه ی آزاد)

فصل اول

سیر تحول پوچ گرایي

^۱ شهریار زرشناس، واژه نامه ی فرهنگي، سياسي، (تهران: کتاب صبح، ۱۳۸۳)، ص ۲۴۲

۱. معناشناسی

نیپیلیسم^۱ از واژه لاتین نیپیل (Nihil) گرفته شده که در لغت به معنای «نیست» یا «هیچ» است و نیپیلیسم را می‌توان «نیست انگاری» یا «هیچ انگاری» ترجمه کرد.^۲

بنابراین، نیپیلیسم- که در اصطلاح فارسی می‌توان آن را «نه گرایی»، «نیست گرایی» یا «هیچ گرایی» و «بی‌گرایشی» نام داد- روشی است که موضوعات تحمیل شده بر اندیشه‌های بشری را به نوعی نفی می‌کند. این نفی، هم از جهات فلسفی؛ یعنی چرایی‌ها و چگونگی‌های «معتبر شناخته شده» و هم از جنبه‌های اجتماعی و شامل قراردادهای تحمیلی دست و پا گیر است، که اساساً نیپیلیسم آن را مطرود می‌شمارد.^۳

در نیپیلیسم، نخست سرخوردگی و وازدگی از نظم و نظام موجود به میان می‌آید و سپس ناتوانی از ارزش‌های موجود در ذهن، دامن می‌گسترده و سرانجام نسبت به آن چه هست کینه و کدورت سر می‌گیرد. در نیپیلیسم یا هیچ انگاری، فقدان هدف اجتماعی، بی‌معیاری و نداشتن و نپذیرفتن شاخص و میزانی جهت سنجش امور مطرح است.

منشأ نیپیلیسم را باید در جوامع اولیه یافت که نوعی ترک دنیا، خودفراموشی، بی‌اعتنایی و بی‌اعتقادی نسبت به هدف دار بودن عالم و اظهار عجز درباره توان ذهنی و فکری آدمی را دنبال می‌کرد. شکاکیت افراطی نسبت به همه چیز و نفرت به حیات اجتماعی، سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و تربیتی و بیهودگی آنها از منشأهای تکوینی نیپیلیسم و مایه‌های ابتدایی آن است.^۴ پوچ‌گرایی یک

^۱ Nihilism .

^۲ همان، ص ۲۴۱

^۳ علی غفوری، یادداشت‌هایی درباره نیپیلیسم، (انتشارات فرهنگ اسلامی، ۱۳۸۰)، ص ۳۷

^۴ محمد آراسته خود، نقد و نگرش بر فرهنگ اصطلاحات علمی و اجتماعی، (انتشارات چاپخش، چاپ اول ۱۳۸۱)، ص ۱۰۳